

پیام قرآنی

الف - تعریف: منظور از پیام قرآنی، آیه یا عبارت قرآنی کوتاه و زیبایی است که دارای پیامی

بلند و ارزشمند درباره‌ی موضوعات اعتقادی، اخلاقی، تربیتی، اجتماعی و ... است؛ مانند:

یا بُنِّیْ أَقِمِ الصَّلَاةَ لقمان ۱۷

وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا بقره ۸۳

وَ تَعَاوَنُوا عَلَی الْبِرِّ وَ التَّقْوَى مائده ۲

پیام‌های قرآنی مورد استفاده در دوره‌ی ابتدایی دارای ویژگی‌های زیر است:

۱- برای کودکان قابل درک است.

۲- در زندگی کودکان، مصادیق کاربردی و عملی دارد.

۳- معمولاً قالب شعارگونه دارد.

۴- غالباً کوتاه است.

تذکر مهم: همان‌طور که بیان

شد، قابل درک بودن پیام‌های قرآنی

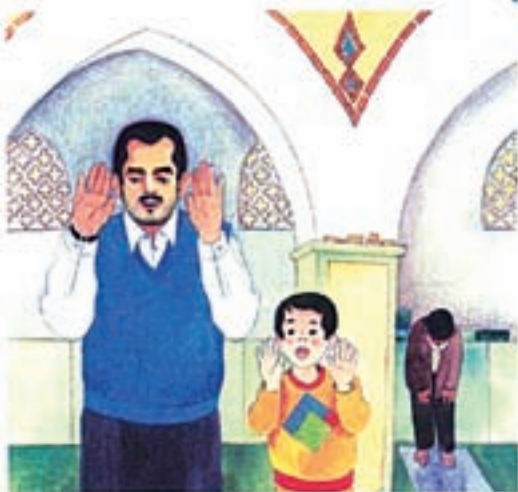
برای کودکان، شرط لازم استفاده از

آن‌هاست. از این رو، در کتاب‌های

آموزش قرآن با اندکی تصرف در

معنای واژگان یا ترکیب جمله، ترجمه

می‌شود.

درباره‌ی پیام قرآنی با دوستان خود گفتگو کنید و نظریات را برای سایر هم‌کلاسی‌های خود بگویید.

فعالیت‌های یادگیری

فعالیت ۱: سوره‌ی مبارکه‌ی حُجُرَات را مطالعه کنید و حداقل پنج پیام قرآنی آن را استخراج کنید.

فعالیت ۲: با مراجعه به قرآن کریم، پنج پیام قرآنی متناسب با دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی استخراج کرده و در جدول زیر بنویسید. آن‌گاه جدول را مانند مثال تکمیل کنید.

ردیف	پیام قرآنی	سوره / آیه	نوع پیام				ویژگی‌های پیام				
			اعتقادی	اخلاقی	تربیتی	اجتماعی	۱	۲	۳	۴	
مثال	و بالوالدین احسانا	انعام ۱۵۱	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
۱											
۲											
۳											
۴											
۵											

ب- ضرورت و اهمیت: هرچند که مهم‌ترین هدف آموزش قرآن در دوره‌ی ابتدایی دست‌یابی به مهارت روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم است، ولی به دلایل زیر، آموزش پیام‌های قرآنی ضرورت و اهمیت دارد.

۱- از آن‌جا که آموزش روخوانی قرآن کریم در دوره‌ی ابتدایی عموماً بدون درک معنای آیات است، باید این نقص تا حد امکان به نحوی جبران شود تا دانش‌آموزان این احساس را نداشته باشند که یادگیری قرآن، یعنی توانایی خواندن آیات و عباراتی از قرآن بدون آن که معنا و مفهوم آن را درک کنند. ضرورت این امر آن‌گاه بیش‌تر روشن می‌شود که بین درس قرآن و سایر دروس مقایسه شود. در سایر دروس دانش‌آموز به تدریج با موضوع یادگیری، ارتباط مفهومی یا عملی و کاربردی پیدا می‌کند. این امر موجب تعمیق یادگیری شده و انگیزه‌ی یادگیری را نیز قوت می‌بخشد. آشنایی با پیام‌های قرآنی

بنجره‌ای به سوی درک معنا و مفهوم عبارات قرآنی باز می‌کند و دانش آموزان را به فهم بیش‌تر معنای آیات قرآن کریم علاقه‌مند می‌سازد.

۲- یکی از اهداف مهم و مشترک دوره‌ی ابتدایی، تقویت زمینه‌های تربیتی و پرورشی کودکان است. هر درسی باید به نحوی نقش خود را در دستیابی به این هدف اساسی ایفا کند. از این رو، درس قرآن با آموزش پیام‌های قرآنی علاوه بر دستیابی به این هدف مشترک، دانش‌آموزان را با مفاهیم ارزنده‌ی تربیتی و اخلاقی قرآنی کریم آشنا و مانوس می‌سازد.

۳- پیام‌های قرآنی به دانش‌آموزان کمک می‌کند که مباحث تربیتی و اخلاقی را به‌عنوان دستورات خدا که در قرآن آمده است، بشناسند. هم‌چنین این امر به‌طور غیرمستقیم به آن‌ها می‌آموزد که قرآن کریم نشان‌دهنده‌ی راه درست زندگی است.

۴- همان‌طور که در تعریف آموزش جامع قرآن کریم آمده است، تدبّر در آیات یکی از اجزای مهم آموزش جامع قرآن است که عمدتاً در دوره‌های تحصیلی بالاتر پی‌گیری می‌شود. آموزش پیام‌های قرآنی زمینه‌ساز تدبّر در آیات است.

۵- یادگیری مشارکتی از روش‌های مهم و مفید آموزش است. در درس قرآن پیام‌های قرآنی، بهترین فرصت را برای مشارکت دانش‌آموزان در فرایند یاددهی - یادگیری فراهم می‌سازد. دانش‌آموزان با بحث‌های گروهی، برای این پیام‌ها مصادیق جدیدی علاوه بر آن چه در کتاب آمده است یافته و بیان می‌کنند و به این ترتیب، یادگیری خود را توسعه داده و اعتقاد و باورهای خود را ریشه‌دار می‌کنند.

داستان‌های قرآنی

یکی از روش‌های جذاب ارائه‌ی مفاهیم، بیان آن‌ها به شیوه‌ی داستان است و ماندگارترین آثار ادبی ملت‌ها، متون داستانی آن‌ها می‌باشد. متون مقدس و دینی به ویژه قرآن کریم از این روش بهره زیادی برده‌اند لذا داستان‌های قرآنی می‌تواند به‌طور غیرمستقیم، زمینه‌ی مناسبی را برای تقویت ایمان کودکان به خدا و عالم غیب فراهم آورد. برخی از دلایل استفاده از داستان‌های قرآنی به شرح زیر است:

۱- ایجاد جذابیت و تنوع در آموزش قرآن.

۲- وجود داستان در کتاب آموزش قرآن، موجب افزایش علاقه و انگیزه‌ی کودکان به کتاب و درس قرآن می‌شود.

۳- داستان‌های قرآنی شامل مطالب بسیار ارزشمند و جاودانه‌ی اعتقادی، تربیتی، اخلاقی،

اجتماعی و نبرد حق و باطل و... است. بیان این داستان‌ها یکی از روش‌های نشان دادن دست‌غیب الهی در طول تاریخ و هدایت و حراست از انسان و گوهر پاک وجود اوست. نشان دادن بذریمان به غیب، در کشتزار پاک وجود کودکان یکی از بهترین راه‌هایی است که ریشه‌ی شجره‌ی طیبه‌ی ایمان را در جان آن‌ها می‌دواند و برای همیشه آن‌ها را از ثمره‌ی آن بهره‌مند می‌سازد.

۴- بیان داستان‌های قرآنی در درس قرآن، راه تولیدات متنوع و جذاب کتاب‌های کمک‌آموزشی، نوار صوتی و تصویری، فیلم، انیمیشن، نرم‌افزار و... را باز می‌کند. امروزه تربیت کودکان و نوجوانان به چنین موضوعاتی نیازمند است.

۵- والدین دانش‌آموزان، معمولاً با این داستان‌ها آشنا هستند. این آشنایی، زمینه‌ی ارتباط آن‌ها با درس قرآن و گفت‌وگو با کودک خود درباره‌ی این درس را فراهم می‌آورد.

بخشی از داستان حضرت زکریا و مریم از کتاب آموزش قرآن پایه‌ی چهارم ابتدایی

درک معنای ترکیب‌ها و عبارتهای ساده‌ی قرآن

دستیابی دانش‌آموزان به توانایی درک معنای آیات و عبارات ساده‌ی قرآن به مرور اُنس با قرآن را حاصل می‌کند. هرچند این بخش از اهداف آموزش قرآن، به‌طور عمده در دوره‌ی راهنمایی دنبال می‌شود؛ ولی در دوره‌ی ابتدایی نیز توجه به این امر، به شیوه‌ی مناسب و در حد درک دانش‌آموزان ممکن و مفید است.

مشترکات زبان فارسی و زبان قرآن به‌ویژه در برخی از کلمات، عبارات و اصطلاحات، این امکان را فراهم می‌آورد که از دوران ابتدایی با شیبه‌ی ملایم و با شیوه‌های جالب و جذاب، این بخش از آموزش انجام شود. امکان این موضوع وقتی روشن‌تر می‌شود که در نظر داشته باشیم علاوه بر آن چه که دانش‌آموزان از کلمات و عبارات مشترک زبان فارسی و قرآن، در فرهنگ شفاهی و عمومی می‌شنوند، بیش از ۵۰۰ کلمه در کتاب‌های مختلف دوره‌ی ابتدایی وجود دارد که عیناً در قرآن کریم با معنایی یکسان یا بسیار نزدیک به هم، به‌کار رفته است، و از سوی دیگر توجه به کلمات هم‌خانواده در درس فارسی دوره‌ی ابتدایی زمینه‌ی بسیار مناسبی برای گسترش این مشترکات و نیز تقویت توانایی دانش‌آموزان در این موضوع است. منظور از کلمات و عبارات ساده، آن دسته از کلمات یا عباراتی از قرآن کریم هستند که خود آن‌ها یا کلمات هم‌خانواده‌ی نزدیک به آن‌ها در زبان فارسی رایج است.

فعالیت‌های یادگیری

فعالیت ۱: هریک از دانشجویان با مراجعه به یکی از کتاب‌های دوره‌ی ابتدایی،

فهرستی از کلمات مشترک آن کتاب و قرآن کریم تهیه نماید.

فعالیت ۲: آیات ۱ تا ۱۰ سوره‌ی یونس را مطالعه کنید و کلمات و عبارات

ساده‌ی آن را استخراج نمایید.

اهداف یادگیری فصل هفتم

از دانشجو - معلم انتظار می رود پس از مطالعه و یادگیری این فصل بتواند:

- ۱- رسم المصحف و رسم الاملاء را توضیح دهد و تفاوت آن دو را با هم بیان کند.
- ۲- تفاوت علائم ضروری و سلیقه ای خط قرآن را توضیح دهد.
- ۳- نوع رسم الخط مصاحف رایج در کشور را از میان سه نوع رسم الخط ایرانی، مصری و کم اعراب تشخیص دهد.
- ۴- ویژگی های رسم الخط آموزشی را برشمارد.

نقش رسم الخط در آموزش روخوانی قرآن

جمع آوری متن قرآن کریم

رسم المصحف (شیوه ی کتابت اولیه ی قرآن کریم)

رسم الاملاء

تفاوت رسم المصحف با رسم الاملاء

علامت گذاری خط قرآن

رسم الخط های معاصر

رسم الخط آموزشی

فعالیت یادگیری

نقش رسم الخط در آموزش روخوانی قرآن

با توجه به اهمیت و جایگاه قرآن کریم به عنوان ارزشمندترین منبع جهان اسلام، هم زمان با نزول آیات قرآن بر پیامبر اکرم -صلی الله علیه و آله- و ابلاغ آن به مردم، عموم مسلمانان سعی در یادگیری و حفظ آیات نموده و افراد با سواد، به کمک وسایل متداول آن زمان، آیات قرآن را نگارش می کردند و افرادی که به طور منظم، همه‌ی آیات را زیر نظر پیامبر اکرم می نوشتند، به عنوان «کاتبان وحی» شناخته شدند، که

برجسته‌ترین آن‌ها حضرت امیرالمؤمنین علی - علیه السلام - بودند.

هرچند در آغاز نزول قرآن کریم، یادگیری آن عمدتاً در قالب شنیدن و حفظ آیات و سوره‌های نازل شده انجام می‌شد، اما با سفارش‌های اکید پیامبر اکرم به باسواد شدن مسلمانان، به سرعت آموزش قرآن با یادگیری خواندن و نوشتن و نیز خواندن آیات از روی نوشته همراه گشت.

این سنت نیکو در طول تاریخ اسلام در همه‌ی سرزمین‌های اسلامی تاکنون برقرار بوده است. البته گاهی حفظ سوره‌ها و آیاتی از قرآن کریم و آشنایی با آموزه‌های آن پیش از خواندن قرآن انجام می‌شود، ولی به سرعت این آموزش اولیه به شناخت حروف و حرکات و روخوانی کلمات، عبارات و آیات قرآن کریم می‌انجامد. به این ترتیب از آن جا که آموزش قرآن کریم با روخوانی آیات و عبارات قرآنی کاملاً مرتبط است، جایگاه و اهمیت رسم الخط در آموزش قرآن روشن می‌شود.

موضوع رسم الخط قرآن یک سابقه‌ی علمی و تاریخی مفصل دارد که برای آشنایی با آن باید به منابع مربوط مراجعه کرد و پرداختن تفصیلی به آن از موضوع این کتاب خارج است. اما از آن جا که در آموزش قرآن، گریزی از آشنایی با رسم الخط و ویژگی‌های آن نیست، در این بخش نکات مهم و ضروری درباره‌ی رسم الخط قرآن کریم بیان می‌شود.

جمع آوری متن قرآن کریم

در صدر اسلام براساس نوشته‌های کاتبان وحی، متن قرآن جمع‌آوری شد و به صورت یک کتاب مدون درآمد که آن را «مصحف» نامیدند. این مصحف مبنا و الگوی نگارش قرآن در جهان اسلام قرار گرفت. در دوره‌های بعد، همه کاتبان قرآن این مصحف را مبنا قرار داده و از روی آن نسخه برداری کردند.

رَسْمُ الْمُصْحَفِ (شیوهی کتابت اولیهی قرآن کریم)

شیوهی نگارش متن قرآن در صدر اسلام، براساس رسم الخط و املائی عربی آن زمان بود. در این شیوه، خط قرآن به حالت ابتدایی آن زمان و خالی از هر گونه علامت و حتی نقطه بود. این کتابت اولیه را «رسمُ المصحف» می‌نامند و ویژگی‌های این کتابت که فقط مربوط به حروف و کلمات قرآن است و نه به حرکات و علائم، در منابع متعدد به ویژه کتاب‌های علوم قرآنی تبیین و تشریح شده است.* در جهان اسلام بر حفظ شکل نگارش حروف و کلمات مطابق آن چه در صدر اسلام انجام شده است و عدم تغییر آن‌ها، توجه و تأکید خاصی وجود دارد. این که گاهی گفته می‌شود شیوهی نگارش فلان کلمه مطابق رسم المصحف است منظور همین است.

* مانند کتاب‌های: ۱- الممتع فی مرسوم المصاحف، تألیف ابو عمرو دانی

۲- کتاب المصاحف، تألیف سجستانی ۳- کتاب تثر المرجان فی رسم نظم القرآن، تألیف آرکاتی

رَسْمُ الْإِمْلَاءِ

رسم الخطّ زبان عربی در صدر اسلام، شبیه همان رسم المصحف بود، ولی در طول زمان، خط عربی مانند خط سایر زبان‌ها، تحول و تکامل یافته که به تدریج ساده‌تر و قانونمندتر شده است. این رسم الخط را «رسم الاملاء» می‌نامند که مبنای رسم الخط عربی در جهان است.

تفاوت رَسْمُ الْمُصْحَفِ با رَسْمِ الْإِمْلَاءِ

بیش از ۹۰ درصد کلمات قرآن که بر اساس رسم المصحف نوشته شده، مانند رسم الاملاء عربی فعلی است، ولی کم‌تر از ۱۰ درصد آن به شکل خاص و متفاوت با رسم الاملاء است؛ مانند:

سَمَوَاتٍ	←	سموت
الصَّلَاةِ	←	الصلاة
أَدْرَاكٍ	←	ادریک
يَسْأَلُ	←	یسل
نُحْيِي	←	نحی
يَسْتَوُونَ	←	یستون
اللَّيْلِ	←	الیل
رَحْمَةً	←	رحمت
يَبْدَأُ	←	یبدا
أَيْنَمَا	←	این‌ما

تصویر بالا رسم الاملاء و تصویر پایین رسم المصحف است.

علامت‌گذاری خط قرآن

همان‌طور که اشاره شد خط قرآن در ابتدا خالی از هر گونه علامت، حرکت و حتی نقطه بود، سپس برای کامل شدن خط، مطابقت آن چه نوشته می‌شود (مکتوب) با آنچه تلفظ می‌شود (ملفوظ)، رفع ابهام از حروف و کلمات مشابه و ... طی مراحل علامت‌گذاری شد* . این مراحل عبارت‌اند از:

* در ارتباط با تقدم زمانی نقطه‌گذاری و اعراب‌گذاری نسبت به یکدیگر دو نظریه وجود دارد. برخی اعراب‌گذاری و برخی نقطه‌گذاری را بر دیگری مقدم می‌دانند.

۱- نقطه‌گذاری: در یک مرحله حروف هم‌شکل، با نقطه‌گذاری از یک‌دیگر متمایز شدند؛

مانند: ن ب ت ی ث خ ح ج ذ د

۲- اعراب‌گذاری: در مرحله‌ای دیگر، حرکات به شکل نقطه‌های درشت و به رنگ قرمز،

رو یا زیر و یا جلو حروف نوشته شد؛ مانند: **کَتَبَ** **أَذِنَ**
تنوین نیز به شکل دو نقطه درشت نوشته شد؛ مانند: **قَوْلًا** **عِلْمٍ** **فَصْلًا**

سپس در یک مرحله، این نقطه‌های بزرگ رنگی به حرکات متعارف کنونی تبدیل شد، مانند:

قَوْلًا عِلْمٍ فَصْلًا

سایر علائم نیز در مراحل دیگر به خط قرآن اضافه شدند؛ مثل تشدید (ـَـ) الف کوچک (ـِـ)

علائم وقف (ج ط ز قلی صلی...)، علائم آیه، جزء، حزب و ...

علائم سلیقه‌ای

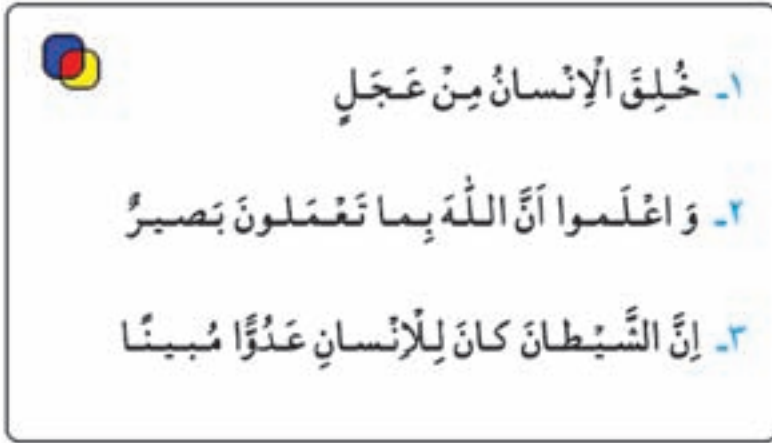
همگام با خوش‌نویسی قرآن، از علائم متعدد و سلیقه‌ای نیز به منظور صحت قرائت استفاده شد. تا جایی که روی هر حرف یک و گاهی چند علامت قرار گرفت. به این ترتیب خط مصحف شریف پر علامت و شلوغ شد و تا حد زیادی علائم سلیقه‌ای، زائد و زینتی به خط قرآن اضافه گردید؛ به حدی که برخی از این علائم به شکل تحمیلی در خط قرآن قرار گرفته است؛ که نه تنها باعث صحیح خواندن نمی‌شود، بلکه گاهی باعث غلط خواندن قرآن نیز می‌گردد؛ مانند علائم همراه با صداهای کشیده که تاکنون نیز به شیوه‌های مختلف در خط مصحف قرار گرفته و موجب قواعد زائد و اشکال در قرائت شده است؛ مانند:

نوحیها ← نُوحِيهَا، نُوحِيهَا
اوذینا ← أُذِينَا، أُذِينَا

رسم الخط‌های معاصر

در حال حاضر برای رسم الخط قرآن شیوه‌های مختلفی شکل گرفته و در هر منطقه از کشورهای اسلام شیوه‌ی خاصی متداول شده است. قابل ذکر است که همه‌ی این رسم الخط‌ها به یک حالت خوانده می‌شوند و فقط گاهی شیوه‌ی نگارش برخی از کلمات و حرکات و علائم با هم تفاوت دارند.

اصل مهم در رسم الخط و سایر مسائل آموزشی است، ولی این بدان معنا نیست که آیات قرآن کریم را به هر شکل ساده‌ای می‌توان نوشت، بلکه باید این ساده‌سازی با قوانین رسم الخط عربی مغایرت نداشته باشد.

نمونه‌ای از رسم الخط آموزشی در کتاب‌های درسی

ویژگی‌های رسم الخط آموزشی

۱- تقطیع آیات: برای سهولت در تشخیص معنای هر جمله، وقف و ابتدای مناسب و هموارشدن روخوانی، آیات و عبارات هر درس به شکل جمله‌های کوتاه تقطیع شده است؛ مانند:

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا

وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

۲- استفاده از رسم الاملائی عربی: حروف و کلمات، مطابق املائی عربی و نزدیک به رسم الخط فارسی نوشته می‌شود؛ مانند کلمات «حَیَوَةٌ، صُحُیْهَا، الصُّلِحَاتِ» که به شکل «حَیَاةٌ، صُحَاها، الصَّالِحَاتِ» نوشته می‌شود.

۳- اکتفا به علائم ضروری: در علامت گذاری، بیش‌تر به علائم لازم و ملفوظ اکتفا شده است، یعنی علائم همراه صداها کشیده، همزه زیر یا روی الف، تشدید ادغام و ... نوشته نشده است، در نتیجه خط قرآن بسیار خلوت، آسان و نزدیک به خط فارسی شده است، مانند:

نُوحِيهَا ← نُوحِيهَا

إِنْ نَحْنُ ← إِنْ نَحْنُ

۴- استفاده از اشکال ساده و آشنا: به جای حروف، حرکات، علائم و ترکیب‌های مشکل

و نامأنوس، از اشکال ساده و مأنوس استفاده شده است؛ مانند:

– ترکیب همزه با صداهای کشیده: استفاده از اشکال «آ، ئی، ثو» به جای «أ، عی، عُو».

– عدم استفاده از شکل کشیده حروف و حرکات؛ مانند: «قَالَ» به جای قَالٍ

– تنوین در التقای ساکنین؛ مانند: «نُوحِ الْمُرْسَلِينَ» به جای «نُوحِ الْمُرْسَلِينَ»

– اشباع «ها»ی ضمیر؛ مانند: «لَهُ» به جای «لَهُ»

۵- تمایز حروف ناخوانا: حروف ناخوانا به صورت متمایز (رنگی یا توخالی) است،

مانند: أُولَى، فُرِيءَ، ضَحَّى، قالوا

۶- عدم تداخل و ترکیب حروف و حرکات: حروف و کلمات، بدون تداخل و ترکیب، بلکه

به صورت باز و ساده نوشته شده است؛

مانند: أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ← أَصْحَابُ الْجَحِيمِ

۷- استفاده از فلش اتصال: در مواردی که حروف ناخوانا در وسط بخش قرار گرفته، با

فلش رنگی قبل و بعد حروف ناخوانا وصل شده است؛ مانند:

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ

۸- از شکل‌های نامأنوس خوش‌نویسی استفاده نشده است، مانند لام و فتحه کشیده:

قَالَ ← قَالَ

۹- در آموزش قواعد روخوانی، شاهد مثال قاعده هر درس به رنگ قرمز و شاخص

چاپ شده است، مانند تاء گرد: ة ← ت

تذکر: برخی از ویژگی‌های رسم الخط آموزشی به تدریج در مراحل بالاتر آموزش حذف می‌شود؛

مانند تمایز حروف ناخوانا و استفاده از فلش اتصال.

ویژگی‌های مهم رسم الخط کم‌علامت

۱- رعایت کامل رسم المصحف در نوشتن کلمات قرآن کریم.

۲- صداهای کشیده بدون حرکات اضافی (ـَ ـِ ـُ) و همانند فارسی نوشته شده است؛ مانند:

قَالَ به جای قَالٍ یا قَالٍ

دین به جای دینِ یا دینِ

یوقنون به جای یُوقِنُونَ

۳- در برخی موارد، صداهاى کشیده به شکل کوچک نوشته شده است؛ مانند: «وَحِدٌ، أَدْرِكُ، هَدْنُهُ، حَيَوَةٌ» به جای «وَأَحَدٌ، أَدْرَاكٌ، هَدَاةٌ، حَيَاةٌ»

«يُحْيِي» به جای «يُحْيِي» و «يَسْتَوْنَ» به جای «يَسْتَوُونَ»

۴- الف وصل در وسط عبارات، بدون علامت است؛

مانند: فَانصُرْنَا، وَاصْبِرْ، رَبِّ الْعَالَمِينَ

ولى در ابتدای آیه یا جمله، حرکت الف وصل به شکل کوچک نوشته شده است؛ مانند:

الْحَمْدُ لِلَّهِ، إِهْدِنَا الصِّرَاطَ، أَنْظِرُوا إِلَى ثَمَرِهِ

۵- حرف ساکن همانند فارسی، بدون علامت است؛

مانند: أَمَهْلِهِمْ رُؤِيدًا، هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ

۶- تنوین نزد الف وصل (التقاء ساکینین) در وسط آیات و عبارات، به شکل نون مکسور

کوچک نوشته شده است؛ مانند: لَهَوَا، انْفَضُّوا، عَدِنِ الْتَى، خَيْرُ اطمأنَّ

فعالیت‌های یادگیری

فعالیت ۱: کتابت سوره‌ی مبارکه‌ی حمد را از روی خط عثمان طه، یکی از خطوط ایرانی و خط کم‌علامت بررسی کرده و کلماتی را که به شیوه‌ی رسم‌المصحف نوشته شده است، استخراج کنید.

فعالیت ۲: سوره‌ی مبارکه‌ی حمد را در یکی از کتاب‌های آموزش قرآن دوره‌ی ابتدایی یافته، ویژگی‌های آموزشی اعمال شده در نگارش آن را برشمارید.

اهداف یادگیری فصل هشتم

از دانشجو- معلم انتظار می رود پس از مطالعه و یادگیری این فصل بتواند:

- ۱- مبانی روش آموزش روخوانی و روان خوانی قرآن را توضیح دهد.
- ۲- نقش حس بینایی در آموزش روخوانی و حس شنوایی در آموزش روان خوانی قرآن را توضیح دهد.
- ۳- مراحل سه گانه دست یابی به توانایی خواندن قرآن را نام برده و هریک را تعریف کند.
- ۴- مبانی روش آموزش قرائت قرآن کریم را توضیح دهد.
- ۵- مبانی روش آموزش پیام قرآنی را توضیح دهد.
- ۶- مبانی روش آموزش درک معنای عبارات و آیات ساده قرآن را توضیح دهد.
- ۷- مبانی روش های داستان گویی را توضیح دهد.

مبانی روش آموزش قرآن در دوره‌ی ابتدایی

- آموزش مؤثر چیست؟
- مبانی روش آموزش روخوانی و روان خوانی
- مبانی روش آموزش قرائت قرآن کریم
- مبانی روش آموزش پیام قرآنی
- مبانی روش آموزش درک معنای عبارات و آیات ساده‌ی قرآن
- مبانی روش های داستان گویی

مبانی روش آموزش قرآن در دوره‌ی ابتدایی

در این فصل با توجه به دستاوردهای روان‌شناسی یادگیری، موضوعات مربوط به روش‌های آموزش مؤثر قرآن تبیین می‌شود. از این رو، ابتدا به تعریف آموزش و ارتباط آن با یادگیری می‌پردازیم؛ سپس به‌طور مختصر، عوامل آموزش مؤثر را بیان می‌کنیم تا بتوان روش تدریس مناسب، برای آموزش قرآن را ارائه کرد.

«آموزش یک سلسله فعالیت‌های مرتب، منظم، هدفدار و از پیش طراحی شده برای ایجاد شرایط مطلوب یادگیری است، فعالیتی که به‌صورت تعامل و رفتار متقابل بین معلم و فراگیر است.^۱ و به بیان ساده‌تر می‌توان گفت آموزش، هرگونه فعالیت یا تدبیر از پیش طرح‌ریزی شده‌ای است که هدف آن آسان کردن یادگیری در یادگیرندگان می‌باشد (علی اکبر سیف ۱۳۸۴). با توجه به تعریف یادگیری که ایجاد تغییر نسبتاً پایدار در رفتار یادگیرنده بر اثر تجربه و تمرین است، می‌توان گفت یادگیری یک فرایند درونی یادگیرنده است در حالی که آموزش نسبت به یادگیری جنبه بیرونی دارد^۲ (علی اکبر سیف ۱۳۸۴).

آموزش مؤثر چیست؟

در پاسخ به این پرسش باید عوامل دست‌یابی به آموزش مؤثر بررسی شود. در روان‌شناسی یادگیری عوامل گوناگون در دست‌یابی به یک آموزش مؤثر شناسایی شده است؛ اما در این جا به اختصار به اهم آن‌ها که هم مورد اجماع این دانشمندان است و هم با آموزش قرآن ارتباط بیشتری دارد، می‌پردازیم.

الف – تناسب با ویژگی‌های ذهنی و روانی فراگیر: همه‌ی روان‌شناسان یادگیری بر این باورند که در آموزش مفاهیم مختلف، رعایت ویژگی‌های ذهنی و روانی کودکان ضروری است. «در رابطه با آمادگی دانش‌آموزان برای یادگیری مفاهیم باید در نظر گرفت سطح رشد ذهنی کودکان در سن‌های مختلف چیست».^۳

۱- شعبانی حسن، چاپ دهم ۱۳۷۹، مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس) ص ۱۰۴، تهران،

انتشارات سمت

۲- روان‌شناسی پرورشی (روان‌شناسی یادگیری و آموزشی) علی اکبر سیف، انتشارات آگاه، چاپ چهاردهم ۱۳۸۴،

صفحه‌ی ۳۰

۳- روان‌شناسی یادگیری، علی اکبر سیف، انتشارات پیام نور ۱۳۶۸، صفحه‌ی ۲۳۳

مهم‌ترین ویژگی کودک در سنین ۷ تا ۱۲ سالگی داشتن تفکر عینی است. کودک از درک مفاهیمی که شکل دیداری و قابل درک دارند، لذت می‌برد و از مفاهیم ذهنی گریزان است. از این رو، باید مفاهیم را برای فراگیران عینی و مشهود کرد، در غیر این صورت، تدریس ناموفق بوده و حاصلی جز دل‌سردی نخواهد داشت. قابل ذکر است که حتی در آموزش مفاهیم عینی استفاده از تجربه‌ی مستقیم با مصداق‌های آشکار، ضروری است.

ب - درگیر کردن فراگیر در فرآیند یاددهی - یادگیری (روش فعال): با توجه به تفکر

عینی دانش‌آموزان در دوره‌ی ابتدایی، هر چه آن‌ها در فرآیند یاددهی - یادگیری فعالیت و مشارکت بیشتری داشته باشند، یادگیری افزایش یافته و لذت‌بخش‌تر می‌شود.

«فعالیت یادگیرنده از جهت دیگر نیز باید مورد توجه قرار داده شود. یادگیری بدون فعالیت، صورت نمی‌گیرد. کسی که می‌خواهد چیزی را یاد بگیرد، جریان یادگیری، او را به عمل و فعالیت جلب می‌کند. اگر شخص یادگیرنده هیچ‌گونه عمل و فعالیتی از خود نشان ندهد، به طور مسلم چیزی نمی‌آموزد. روی همین اصل، دانش‌آموز در جریان یادگیری باید فعال باشد و در این جریان نقش عمده، به وی محوّل شود.»*

برای درگیر شدن دانش‌آموز در فرآیند یاددهی - یادگیری باید تا حدّ امکان از روش تدریس فعال استفاده کرد. فعالیت دانش‌آموز در فرآیند یاددهی - یادگیری از حداقل تا حداکثر قابل تصور است. در این فرآیند، هرگاه معلم بیش‌تر نقش انتقال‌دهنده داشته باشد، فعالیت دانش‌آموز به حداقل می‌رسد و خود او بیش‌تر منفعل خواهد بود؛ و به هر میزان که نقش معلم از انتقال علم به نقش هدایتگری برای کشف مجهول توسط دانش‌آموز تغییر یابد، میزان فعالیت و مشارکت دانش‌آموز در فرآیند یاددهی - یادگیری بیش‌تر خواهد شد.

قابل ذکر است که ماهیت موضوع یادگیری (محتوای دروس مختلف) در امکان استفاده از روش‌های بیش‌تر منفعل یا بیش‌تر فعال کاملاً نقش دارد. همچنین موضوع یادگیری گاهی بیش‌تر کشف مجهول و گاهی بیش‌تر کسب مهارت است. از این رو، میزان و شکل استفاده از روش یادگیری فعال و عینی در موضوعات مختلف یادگیری، متفاوت خواهد بود.

* روان‌شناسی تربیتی، علی شریعتمداری، انتشارات مشعل اصفهان، چاپ دوم ۱۳۶۳، صفحه‌ی ۳۳۳.

اینک مشخص می‌شود که میزان بهره‌گیری از روش فعال مثلاً در کسب توانایی روخوانی قرآن و درک مفهوم پیام‌های قرآنی متفاوت است. در روخوانی تمرین عملی و مشارکت جدی دانش‌آموز در خواندن آیات و عبارات قرآنی منجر به کسب مهارت لازم می‌شود و در پیام‌های قرآنی کشف مصادیق عینی و کاربردی توسط خود دانش‌آموزان، به درک کمک می‌کند.

ج - تقویت‌کننده‌ی انگیزه‌ی یادگیری: انگیزش مهم‌ترین عامل یادگیری است. بدین معنا که هرچه انگیزه‌ی یادگیری افزایش یابد، یادگیری بیش‌تر و بهتر انجام می‌شود.

انگیزش با موفقیت در یادگیری، ارتباط مستقیم دارد. به عبارت دیگر، هیچ چیز به اندازه‌ی احساس موفقیت به موفقیت کمک نمی‌کند؛ هر توفیقی زمینه‌ساز توفیقی دیگر می‌شود.

«یکی از اساسی‌ترین نیازهای انسان، نیاز به موفقیت است که بهترین انگیزه برای فعالیت می‌باشد. موفقیت سبب می‌شود که دانش‌آموز یادگیری را دوست بدارد؛ ولی شکست پی در پی، عمل یادگیری را به تعویق می‌اندازد؛ زیرا شخص را از فعالیت و کوشش باز می‌دارد.»^۱

برای افزایش انگیزه‌ی یادگیری و کسب موفقیت، رعایت نکات زیر ضروری است:

۱- آموزش از آسان به مشکل: آموزش باید از آسان به مشکل انجام گیرد تا فراگیران با دست‌یابی به مراحل آسان‌تر، انگیزه و آمادگی لازم را برای یادگیری مراحل مشکل‌تر به دست آورند. آموزش باید به گونه‌ای طراحی شود که از اهداف ساده و دست‌یافتنی‌تر شروع و به اهداف پیچیده‌تر ختم شود. بدیهی است موفقیت در اهداف ساده، فراگیر را به ادامه‌ی یادگیری تشویق می‌کند.

«در پاره‌ای از موضوعات درسی، اجزای موضوع آن درس را می‌توان به صوت سلسله‌مراتب از ساده به پیچیده مرتب کرد.»^۲ برای نمونه در آموزش قرآن، کسب مهارت روان‌خوانی که یک مهارت مرکب است به مراحل بخش‌خوانی، شمرده‌خوانی و بالاخره روان‌خوانی تجزیه می‌شود.^۳ به عبارت دیگر مهارت روان‌خوانی قرآن با طی مراحل مذکور به دست می‌آید.

۱- روان‌شناسی یادگیری، علی‌اکبر شعاری‌نژاد، انتشارات توس، ۱۳۶۲، صفحه‌ی ۲۸۱.

۲- روان‌شناسی تربیتی، علی‌اکبر سیف، انتشارات پیام‌نور، ۱۳۶۸، صفحه‌ی ۹۱.

۳- هریک از این اصطلاحات در قسمت‌های آینده همین بخش توضیح داده شده است.

۲- قابل حصول بودن اهداف مورد نظر: اهداف باید براساس میزان توانایی عموم فراگیران در نظر گرفته شود. مخاطبان دارای استعدادهای متفاوت‌اند و باید در حد امکان، همه‌ی آن‌ها از نتیجه‌ی کار رضایت داشته باشند. از این رو، مناسب است اهداف یک درس دارای سطوح مختلفی باشد. سطوح اولیه، مربوط به عموم دانش‌آموزان و سطوح بالاتر، ویژه‌ی دانش‌آموزان مستعد و خاص خواهد بود. در این صورت است که عموم دانش‌آموزان احساس موفقیت خواهند کرد. این موضوع در دروسی که با تعلیم و تربیت دینی ارتباط دارد، از اهمیت بیش‌تری برخوردار است.

۳- فراهم نمودن فرصت یادگیری: یعنی باید فراگیران متناسب با استعدادشان فرصت دست‌یابی به اهداف درس را داشته باشند. بعضی از معلمان تصور می‌کنند که همه‌ی دانش‌آموزان باید در جلسات اولیه به تمامی اهداف درس دست یابند؛ ولی این انتظار، صحیح نیست. اگر معلم برای این موضوع اصرار بورزد، دانش‌آموزان ضعیف‌تر احساس شکست می‌کنند و از همان درس‌های نخست، انگیزه‌شان نسبت به یادگیری کاهش می‌یابد. اما چنان چه به این گروه از دانش‌آموزان فرصت داده شود تا بدون اضطراب و احساس شکست در زمان مناسب به اهداف مورد نظر دست یابند، پس از کسب موفقیت، با انگیزه‌ی فراوان یادگیری را دنبال خواهند کرد.

فعالیت یادگیری

با رجوع به کتب روان‌شناسی یادگیری، مهم‌ترین شیوه‌های افزایش انگیزه را استخراج کنید.

د- بهره‌گیری از معلومات و تجربیات قبلی: آموخته‌ها و تجربیات قبلی پایه و اساس فهم و درک مطالب جدید است. فرد وقتی چیزی را می‌آموزد که آن را با دانسته‌ها و تجربیات قبلی خویش مرتبط بداند. اگر این ارتباط برقرار نشود، فرد نمی‌تواند امر تازه را واقعاً فرا گیرد. «در زمان تدریس، معلم باید ابتدا تجربیات قبلی شاگردان را در نظر بگیرد. برای این که دانش‌آموز را با مطلب تازه‌ای آشنا کرد یا مهارت خاصی را به او یاد داد، باید دید دانش‌آموز چه چیزهایی را درباره‌ی مطلب تازه یا مهارت جدید می‌داند و چه تجربیاتی در این زمینه کسب کرده است آن‌گاه به بحث و بررسی مطلب تازه اقدام کرد.»*

* روان‌شناسی تربیتی، دکتر علی شریعتمداری، انتشارات مشعل اصفهان، ۱۳۶۳، صفحه‌ی ۳۳.

آموزش هرچه بر تجربیات فراگیر متکی باشد، ساده‌تر و عمیق‌تر انجام شده و به یادگیری بادوام‌تری منجر می‌شود.

اینک با توجه به نکاتی که پیرامون آموزش مؤثر بیان شد، به مبانی روش آموزش اجزای مختلف برنامه‌ی درسی قرآن در دوره‌ی ابتدایی می‌پردازیم.

مبانی روش آموزش روخوانی و روان‌خوانی

با توجه به عوامل مؤثر در یادگیری که در آغاز این فصل بیان شد و هم طبق ویژگی‌های آموزش قرآن، روش آموزش روخوانی و روان‌خوانی – که در بخش دوم کتاب به تفصیل خواهد آمد – مبتنی بر اصول زیر طراحی و تدوین شده است.

۱- بهره‌گیری از سوادآموزی فارسی

با توجه به اصل بهره‌گیری از آموخته‌ها و تجربیات قبلی و هم چنین اشتراکات زیاد خط فارسی و خط قرآن کریم، آموزش روخوانی قرآن مبتنی بر سوادآموزی فارسی طراحی شده است؛ یعنی روخوانی قرآن پیرو سوادآموزی فارسی و با بهره‌گیری از مهارت دانش‌آموزان در خواندن کلمات و عبارات فارسی آموزش داده می‌شود.

به این ترتیب می‌توان آموزش روخوانی قرآن را بدون آموزش هیچ نماد جدیدی، از پایه‌ی اوّل ابتدایی آغاز کرد. تشخیص و ترکیب صامت‌ها و مصوت‌ها، اساس و پایه‌ی سوادآموزی فارسی است و در روخوانی قرآن کریم نیز این امر، نقش اساسی دارد. آغاز آموزش روخوانی قرآن از پایه‌ی اوّل فواید زیادی دارد که برخی از آن‌ها عبارت است از:

الف – بازشناسی صامت‌ها و مصوت‌ها در کلمات جدید (کلمات قرآنی) موجب تقویت سوادآموزی می‌شود و مهارت خواندن و نوشتن فارسی دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد.

ب – از آن‌جا که در کلمات و عبارات قرآنی، حرکات و صداها بسیار متنوع و نسبتاً زیاد به کار می‌رود، مهارت روخوانی قرآن کاملاً به دقت در صحت خواندن حرکات وابسته است. از آن‌جا که فقط در این پایه، آموزش مصوت‌ها موضوع اساسی است و دانش‌آموز و معلم هر دو به آن توجه جدی دارند، از این رو، پایه‌ی اوّل ابتدایی بهترین زمان برای یادگیری و تثبیت مهارت صحیح خواندن حرکات است.

ج – دانش‌آموزان پایه‌ی اوّل از صرف خواندن کلمات و عبارات خارج از کتاب خود احساس لذت و موفقیت می‌کنند. این موفقیت در ارتباط با خواندن کلمات و عبارات قرآنی، برای کودک ارزش

مضاعف دارد؛ زیرا توانایی خواندن قرآن از سوی والدین و نیز جامعه موجب تشویق و تحسین کودک می‌شود؛ و همان‌طور که بیان شد احساس موفقیت و دریافت تشویق از عوامل مؤثر در یادگیری است.

۲- بهره‌گیری از حواس به‌ویژه بینایی

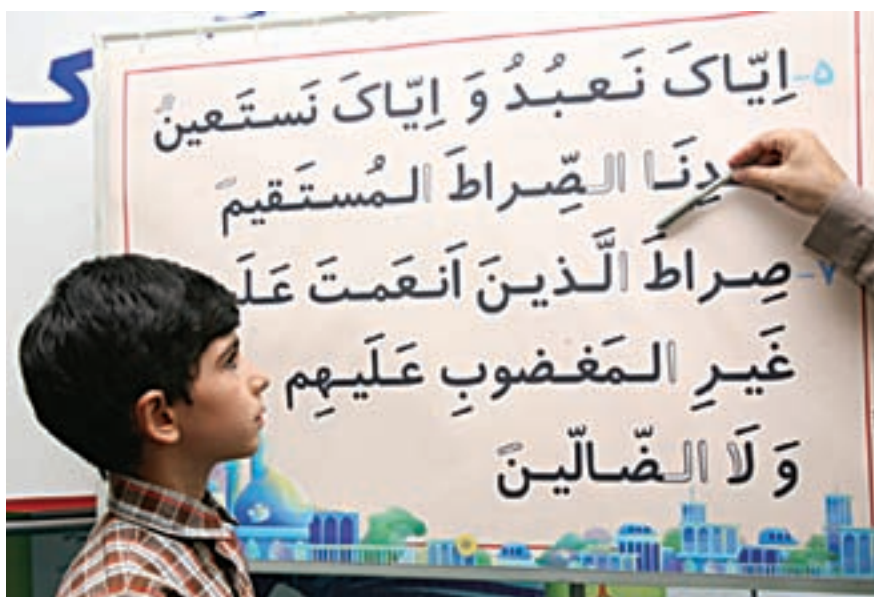
در روان‌شناسی یادگیری، بهره‌گیری هر چه بیش‌تر از حواس مورد تأکید است این امر در تثبیت و تعمیق یادگیری، نقش بسیاری دارد. حس بینایی در آموزش روخوانی قرآنی در دوره‌ی ابتدایی، به دو اعتبار از جایگاه خاصی برخوردار است.

الف - جایگاه حس بینایی در آموزش مطلق خواندن: روخوانی قرآن یک نوع مهارت «خواندن» است؛ به عبارت دیگر در روخوانی قرآن، قرآن آموز به بازشناسی حروف، حرکات و ترکیب‌ها پرداخته و با رمزگشایی از آن‌ها، کلمات را می‌خواند. «در رمزگشایی از کلمات، منطقه‌ای در مغز که بیش‌ترین فعالیت را دارد قشر دیداری است. ما با تمرین بیش‌تر، توانایی خود را برای مشخص کردن محل خطوط و ترتیب حروف الفبا بهبود می‌بخشیم. تأثیر نهایی درازمدت، تغییر ساختار عصبی در قشر دیداری است که دستگاه ادراک را در گذر زمان عوض می‌کند. به یاد داشته باشید که این تغییرات در فهم معنای واژه‌ها شرکت نمی‌کنند، بلکه توانایی ما برای تشخیص ترتیب حروف الفبا را سریع‌تر می‌نمایند.»*

* مغز و فرایند یادگیری، پاتریشیا ولف، داود ابوالقاسمی، انتشارات مدرسه، ۱۳۸۲، ص ۱۴۱.

با توجه به این که حس بینایی در خواندن نقش اساسی دارد، باید در آموزش روخوانی قرآن از روش‌هایی بهره جست که در آن روش‌ها، نقش اصلی و اساسی یادگیری بر عهده‌ی حس بینایی است. این امر موجب می‌شود که دانش‌آموزان در خواندن کلمات جدید و یا کلمات طولانی موفق‌تر باشند؛ یعنی آموزش با قدرت تعمیم بیش‌تری همراه خواهد شد. در صورتی که اگر در آموزش روخوانی، نقش اول بر عهده‌ی حس شنوایی باشد ممکن است دانش‌آموزان یک متن خاص را سریع‌تر و روان‌تر بخوانند، ولی در خواندن عبارات یا کلمات جدید و طولانی، با مشکل جدی روبه‌رو خواهند شد. این امر بدان علت است که در روش اول، دانش‌آموز مهارت یافته است در رمزگشایی از کلمات و عبارات جدید، از حس بینایی بهتر و بیش‌تر استفاده کند. از این رو، گاهی برای این روش شعار «بین و بخوان!» انتخاب شده است.

به این ترتیب در روش مورد نظر، کسب مهارت روخوانی قرآن وابسته به استفاده از لوحه‌ی آموزشی و توجه دادن دانش‌آموزان به دقت در حروف و حرکات و چگونگی ترکیب کردن آن‌هاست؛ به نحوی که عدم استفاده از لوحه به‌ویژه در مراحل اولیه آموزش روخوانی، موجب اختلال جدید در کسب مهارت روخوانی قرآن خواهد شد. این روش در بخش دوم همین کتاب به تفصیل توضیح داده خواهد شد.

ب — جایگاه حس بینایی در تقویت تمرکز و دقت: «توجه» و «تمرکز» در هنگام استفاده از

هرکدام از حواس، امری ضروری و لازم است. لذا اگر می‌خواهیم خواننده‌ی خوبی تربیت کنیم، علاوه بر این که او خود باید از سرعت کافی در حرکات چشمان و شناخت کافی از نظام نوشتاری فارسی، برخوردار باشد، باید مهارت توجه و تمرکز به متن را به نحو ممکن در او تقویت نماییم^۱. در کتاب روان‌شناسی خواندن چنین آمده است که: «کار عمده در برابر کودکانی که فرایند خواندن را آغاز می‌کنند این است که توجه خود را روی بخش مناسب و لازم کلمه یا متن متمرکز کرده و در اثنای تثبیت‌های چشم، اطلاعات را به وجهی مؤثرتر پردازش کنند^۲».

هم‌چنین در ضرورت تمرین برای توجه و تمرکز در ادامه‌ی مطلب فوق آمده است که: «خواندن، مستلزم آن است که کودکان در مهار کردن حرکات چشم خود، تمرکز کردن روی کلمات خاص و حرکت کردن در جهتی از چپ به راست^۳ ماهرتر شوند. در نتیجه، بعضی اوقات به کودکان آموزش داده می‌شود که وضعیت حرکات چشم خود را در حین خواندن بهتر کنند». با توجه به مطالب فوق، لازم است که حس بینایی به‌طور جدی برای رمزگشایی و بازشناسی ترکیب‌ها به‌کار گرفته شود تا دانش‌آموز با تمرکز و دقت در به‌کارگیری این حس، به مهارت لازم در روخوانی قرآن کریم و به‌ویژه در تعمیم این مهارت در خواندن عبارات جدید دست یابد.

برای ایجاد مهارت تمرکز و توجه به متن که شرط لازم صحیح خواندن است، در شیوه‌ی آموزش روخوانی قرآن در دوره‌ی ابتدایی از روش اشاره کردن به بخش‌های کلمات و خواندن بخش بخش آن‌ها توسط دانش‌آموزان استفاده شده است. از این‌رو، معلّم به شیوه‌ای که در قسمت روش تدریس به تفصیل بیان خواهد شد، به بخش‌های کلمات اشاره می‌کند تا دانش‌آموزان همراه با اشاره‌ی او، بر روی حروف و حرکات تمرکز و دقت کرده و کلمات را بخش بخش بخوانند.

ج — جایگاه حس شنوایی در آموزش قرائت قرآن: آموزش زبان چهار رکن «گوش

دادن، سخن گفتن، خواندن و نوشتن» است. آموزش قرآن، هرچند برخی از ویژگی‌های زبان‌آموزی را دارد، اما با توجه به اهداف و برنامه‌ی فعلی آموزش قرآن، این آموزش، زبان‌آموزی نیست و نباید

۱- خودآموز روش تدریس زبان فارسی ویژه دوره‌ی کاردانی تربیت معلّم رشته‌ی آموزش ابتدایی، بهمن زندی، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، ۱۳۸۶، ص ۹۰.

۲- روان‌شناسی خواندن، کیث رینر، الکساندر بولاچک، ترجمه‌ی مجدالدین کیوانی، مرکز نشر دانشگاهی - تهران - ۱۳۸۷ ص ۴۵۴.

۳- نویسنده برای زبان انگلیسی گفته و برای زبان فارسی و عربی از راست به چپ است.

انتظار داشت که همه‌ی اصول، قواعد و روش‌های زبان‌آموزی در آموزش قرآن رعایت شود. یکی از امور مشترک میان زبان‌آموزی و قرآن‌آموزی، نقش گوش‌دادن در دستیابی به برخی از اهداف قرآن‌آموزی است.

حس شنوایی هرچند در مرحله‌ی آموزش روخوانی – به دلایلی که گفته شد – مناسب است متأخر از حس بینایی مورد استفاده قرار گیرد، ولی به‌کارگیری آن در یادگیری تلفظ صحیح حروف و حرکات، و نیز سرعت‌بخشیدن به روخوانی و یا به عبارت دیگر در راستای کسب مهارت روان‌خوانی، مفید و ضروری است.

شنیدن قرائت روان و زیبای آیات قرآن، پس از کسب مهارت چشم در توجه و دقت کردن در مرحله‌ی آموزش روخوانی، می‌تواند در کسب مهارت تلفظ صحیح و زیبای حروف و حرکات و نیز سرعت‌بخشیدن به حرکت چشم در دیدن و خواندن کلمات و عبارات، یعنی همان زیبا و روان‌خوانی کاملاً مؤثر باشد.

استفاده از نوارهای آموزش قرآن علاوه بر فواید یاد شده، قرآن‌آموزان را به یادگیری قرآن به‌ویژه خواندن قرآن با قرائت صحیح و زیبا علاقه‌مند می‌کند. خلاصه مطالب ارائه‌شده در جایگاه حس بینایی و شنوایی در آموزش خواندن قرآن را می‌توانید در جدول صفحه بعد مشاهده کنید.

تأثیر حسن بینایی و شنوایی در آموزش خواندن قرآن

تأثیر و نتیجه	حس	ابزار و تأثیر مراحل یادگیری
۱- تقویت قشر دیداری مغز در رمزگشایی کلمات ۲- تقویت قدرت تعمیم در خواندن کلمات و عبارات جدید ۳- تسهیل در رمزگشایی از کلمات طولانی ۴- افزایش دقت و تمرکز در بازشنایی حروف و حرکات ۵- کاهش خطای خواندن، بر اثر دقت و تمرکز روی حروف و حرکات	بینایی	روخوانی
۱- سرعت بخشیدن در خواندن کلمات و عبارات قرآنی ۲- الگوگیری در تلفظ صحیح و زیبای حروف، حرکات و کلمات ۳- الگوگیری در آهنگ، صوت و لحن زیبای قرآن ۴- لذت بردن از صوت و لحن زیبای قرآن ۵- افزایش انگیزه در یادگیری قرآن	شنوایی	روان خوانی

۳- مشارکت فعال فراگیران

با توجه به این که مشارکت کامل و جدی فراگیران در فرایند یاددهی - یادگیری، موجب تعمیق یادگیری می‌شود، روش تدریس روخوانی قرآن به گونه‌ای است که از اولین گام‌های این آموزش، دانش‌آموزان در فرایند یاددهی - یادگیری مشارکت فعال دارند، به نحوی که معلم هیچ یک از ترکیب‌های حروف و حرکات، کلمات و عبارات را نمی‌خواند تا دانش‌آموزان به تقلید از او آن‌ها را بازگو کنند؛ بلکه این خود دانش‌آموزانند که مبتنی بر آموخته‌های خود در سوادآموزی فارسی، یا هدایت معلم، کلمات و عبارات را می‌خوانند. این موضوع در همه‌ی مراحل آموزش روخوانی به‌ویژه در ابتدا که دانش‌آموزان در حال کسب مهارت تمرکز، دقت و بازشناسی ترکیب‌هایند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تفصیل این مطلب و روش دقیق آموزش در بخش آینده خواهد آمد.

شاید در وهله‌ی اول به نظر برسد که خواندن معلم و تقلید و بازگرددن دانش‌آموزان، موجب خواندن سریع و راحت ایشان می‌شود، ولی اگر دقت شود روشن می‌شود که در این روش،

دانش آموزان همان کلمات و عبارات را که شنیده‌اند، سریع و راحت می‌خوانند، ولی در خواندن کلمات و عبارات جدید، عموماً با مشکل جدی روبه‌رو خواهند بود.

۴- تأکید بر کسب مهارت‌های عملی

کودک در این سنین، از تفکر عینی برخوردار است. از این‌رو، باید از طرح مفاهیم ذهنی و انتزاعی صرف خودداری کرد یا حتی الامکان این مفاهیم را ملموس و عینی نموده و زمینه‌ی درک و یادگیری آن را برای کودک فراهم آورد. به‌طور کلی تعاریف از مقوله‌ی مفاهیم انتزاعی هستند، از این‌رو، به‌جای ارائه‌ی تعاریف گوناگون، باید انتخاب و سازمانده‌ی محتوای دروس به نحوی انجام شود که به‌صورت عملی مهارت‌های مورد‌نظر به دست آید. از این‌رو، در طراحی آموزش روخوانی قرآن در دوره‌ی ابتدایی، توجه به دو نکته زیر ضروری است:

اولاً: به کسب مهارت‌های عملی، بیش از مفاهیم نظری توجه می‌شود؛ از این‌رو، حتی الامکان از بیان تعاریف پرهیز می‌شود؛ مثلاً، بدون بیان تعریف تنوین یا تعریف اشباع حرکت «ها»ی ضمیر، دانش‌آموزان توانایی خواندن این گونه نمادهای خاص رسم‌الخط قرآن را به دست می‌آورند. ثانیاً، قواعد مورد نیاز به صورت ساده و کاربردی ارائه می‌شود؛ مثلاً به جای بیان قواعد مفصل حروف ناخوانا، از روش متمایز کردن آن‌ها (مثلاً توخالی کردن حروف ناخوانا) در پایه‌های اولیه‌ی دوره‌ی ابتدایی استفاده می‌شود.

فعالیت یادگیری

چند کتاب آموزش روخوانی قرآن را از نظر توجه به میزان کسب مهارت عملی نسبت به دانش نظری بررسی کرده و با یک‌دیگر مقایسه کنید.

۵- مرحله‌بندی کسب مهارت خواندن قرآن

همان‌گونه که بیان شد یکی از عوامل آموزش مؤثر، احساس موفقیت است. یکی از شرایط این امر تدوین فرایند آموزش از آسان به مشکل می‌باشد. از این‌رو، کسب مهارت خواندن قرآن در سه مرحله انجام می‌پذیرد، و آن سه مرحله به ترتیب عبارت‌اند از:

الف - بخش خوانی: دانش‌آموز با دیدن هر بخش از کلمه، آن را می‌خواند، بدیهی است در این حالت، خواندن هر بخش از کلمات یا عبارات، با مکت اندکی بین هر بخش انجام می‌شود. نکته‌ی قابل توجه در این مرحله، آن است که دانش‌آموز با دیدن هر بخش، همان بخش را بخواند، نه آن که

تمام بخش‌های کلمه را در ذهن خود مرور کرده و پس از جمع کردن آن‌ها، کلمه را یکباره بخواند. در صورتی که بخش خوانی به شکل مطلوب انجام شود؛ اول، دانش‌آموزان ضعیف نیز توانایی انجام این کار را دارند؛ دوم، زمینه‌ی هر گونه اضطراب در خواندن کلمات و عبارات قرآنی از میان می‌رود و همه‌ی کلمات و عبارات کوتاه یا بلند، تقریباً مانند هم و به آسانی خوانده می‌شوند؛ سوم، چشم دانش‌آموز مهارت دقت و توجه بر روی بخش‌های کلمه را کسب می‌نماید. این یادگیری و مهارت مهم‌ترین عامل در پیش‌گیری از خطاهای رایج در روخوانی قرآن است.

ب — شمرده خوانی: خواندن بخش‌های کلمات به آرامی و بدون مکث بین هر دو بخش، شمرده خوانی است. دانش‌آموزان با تمرین و تکرار، برحسب استعدادشان به‌طور طبیعی از بخش خوانی به شمرده خوانی دست می‌یابند.

ج — روان خوانی: خواندن کلمات و عبارات به‌صورت روان و با سرعت معمولی، روان خوانی نام دارد. دانش‌آموزان با تمرین و تکرار برحسب استعدادشان به‌طور طبیعی از شمرده خوانی به روان خوانی دست می‌یابند.

تذکر مهم: هر دانش‌آموز برحسب استعداد و توان خاص خود، مراحل فوق را طی می‌کند، از آن جا که دانش‌آموزان دارای استعدادهای متفاوت‌اند، نباید انتظار داشت که همه‌ی آن‌ها در یک زمان، این توفیق را به‌دست آورند. توجه به تفاوت‌های فردی ایشان در کسب مراحل مختلف مهارت خواندن قرآن بسیار اهمیت دارد. از این رو، دادن فرصت کافی برای تمرین و تکرار و مراقبت از فرایند یادگیری دانش‌آموزان ضعیف‌تر، کاملاً ضروری است. ممکن است برای برخی از دانش‌آموزان کسب مهارت در هر یک از این مراحل در طول یک سال تحصیلی و یا حتی بیش از آن به طول انجامد. برنامه‌ی آموزش قرآن از این نظر از انعطاف لازم برخوردار است تا هر دانش‌آموز بتواند با توجه به استعداد خود در طول دوره‌ی ابتدایی مهارت لازم را در خواندن قرآن کسب کند.

۶— ایجاد فرصت مناسب برای تمرین و تکرار کافی

جایگاه و اهمیت تمرین و تکرار در فاصله‌های مناسب در تعمیق و تثبیت یادگیری کاملاً روشن است. این امر آن قدر در کسب مهارت خواندن قرآن اهمیت دارد که دست‌یابی به این مهارت بدون تکرار و تمرین، ممکن و مقدور نیست. توجه به این نکته مفید است که هر چند روش‌های مختلف آموزش روخوانی قرآن نسبت به یکدیگر دارای نقاط قوت و ضعف‌اند، ولی این تمرین، تکرار و استمرار است که در کسب مهارت خواندن قرآن، حرف آخر را می‌زند. از این موضوع مهم، سه

نکته‌ی اساسی به دست می‌آید. اول، آن که اگر نظام آموزش و پرورش در دوره‌ی ابتدایی نسبت به این که دانش‌آموزان باید بتوانند در پایان این دوره، قرآن کریم را از رو بخوانند^۱، جدی است، باید میزان ساعات مورد نیاز را برای کسب این مهارت در اختیار درس قرآن قرار دهد^۲. دوم، آن که این ساعات هفتگی آموزش، باید در فاصله و تناوب منطقی در طول هفته توزیع شود و از تجمیع ساعات هفتگی در یک روز به شدت پرهیز گردد؛ سوم، آن که در هر درس باید حجم قابل قبولی از آیات به‌عنوان تمرین و تکرار برای خواندن قرآن انتخاب و سازماندهی شود. قابل ذکر است، برای کسب مهارت خواندن قرآن، مفاهیم، قواعد و موضوعات ضروری آموزشی، بسیار کم است که اهم این مطالب در پایان پایه‌ی دوم ابتدایی به پایان می‌رسد. از این رو، در صورت پیش‌بینی لازم برای تحقق دو نکته‌ی فوق، بیش‌ترین بخش محتوا و فعالیت کلاسی به‌ویژه در پایه‌های سوم تا پنجم، به تمرین و تکرار خواندن قرآن اختصاص می‌یابد. هم چنین در درس قرآن، مانند سایر دروس، پیش‌بینی تمرین خواندن قرآن به‌عنوان «انس با قرآن در خانه» (تکلیف خانه) برای دستیابی به هدف مورد نظر کاملاً مفید و ضروری است.

۷- استفاده از رسم الخط آموزشی

براساس اصل آموزش از آسان به مشکل در راستای کسب احساس موفقیت کودکان دوره‌ی ابتدایی، مناسب است که دانش‌آموزان در ابتدا باید از یک رسم الخط ساده و آموزشی استفاده کنند، تا پس از تسلط نسبی در قرائت قرآن، بتوانند به تدریج قرآن کریم را با رسم الخط‌های معمولی نیز قرائت کنند.

مبانی روش آموزش قرائت قرآن کریم

همان‌طور که قبلاً آمده است، منظور از قرائت، خواندن زیبا و آهنگین قرآن کریم است. در صفحات قبل همین فصل نکاتی چند در اهمیت و جایگاه حس شنوایی در کسب مهارت قرائت قرآن کریم بیان شد. این مهارت از راه شنیدن قرائت‌های زیبا، صحیح و آهنگین به دست می‌آید. شنیدن و الگوبری می‌تواند مستقیماً از راه شنیدن قرائت زیبای مربی حاصل شود یا با استفاده از وسایل صوتی صورت پذیرد. با توجه به دلایل زیر، در برنامه‌ی آموزش قرآن، استفاده از نوارهای صوتی در آموزش قرائت قرآن اهمیت خاص دارد.

۱- با توجه به اصل هشتم از اصول حاکم بر این برنامه باید به کسب مهارت‌های عملی تأکید

۱- اهداف دوره‌ی ابتدایی، مصوب جلسه‌ی ۶۴۷ شورای عالی آموزش و پرورش، بخش اعتقادی، بند هفتم.

۲- برنامه‌ی آموزش قرآن در دوره‌ی ابتدایی، مصوب جلسه‌ی ۶۷۷ شورای عالی آموزش و پرورش، بخش اصول حاکم

بر برنامه، اصل نوزدهم.

شود. از این رو، آن چه در مهارت قرائت زیبای قرآن اهمیت دارد توانایی نسبی در انجام چنین قرائتی است. این توانایی نسبت به آشنایی با قواعد زیباخوانی قرآن از اهمیت بیش‌تری برخوردار است.

۲- استفاده از نوارهای آموزشی، موجب تنوع و جذابیت آموزش قرآن می‌شود.

۳- کسب مهارت عملی با استفاده از نوارهای آموزشی، در راستای پرهیز از ارائه‌ی تعاریف و مطالب انتزاعی است تا هم زمینه‌ی خستگی دانش‌آموزان فراهم نشود و هم از طرح مطالب کم‌فایده جلوگیری به عمل آید.

چند تذکر مهم

۱- استماع قرائت نوارهای آموزشی و الگوپذیری از آن‌ها بیش‌ترین تأثیر را در تقویت روان‌خوانی قرآن کریم دارد.

۲- در مراحل بخش‌خوانی و شمرده‌خوانی (دو مرحله‌ی روخوانی) تأکید اصلی در بهره‌گیری از حس بینایی است. از این رو، از فرایند آموزش خواندن قرآن در دوره‌ی ابتدایی همیشه فعالیت‌های آموزشی از روخوانی لوحه یا آیات کتاب درسی آغاز می‌شود و سپس استماع قرائت آن‌ها صورت می‌پذیرد. این امر به منظور تأکید و تقویت هرچه بیش‌تر مهارت روخوانی قرآن کریم است.

۳- هرچند استفاده از نوارهای صوتی و استماع قرائت زیبای آیات قرآن از اجزای آموزش قرآن است و فواید زیادی دارد؛ اما دست‌یابی به هدف اصلی آموزش قرآن در دوره‌ی ابتدایی یعنی توانایی خواندن قرآن کریم، بدون استفاده از نوارهای صوتی نیز ممکن است؛ یعنی به هر دلیلی اگر این جزء از آموزش اتفاق نیفتد، دست‌یابی به هدف اصلی با شکل روبه‌رو نخواهد شد.

۴- در فرایند آموزش خواندن قرآن، بر خواندن خود دانش‌آموزان تأکید می‌شود و از این که معلم عبارتی را بخواند و دانش‌آموزان آن را تکرار کنند، به شدت نهی می‌شود. ممکن است گفته شود

چه فرقی است میان تقلید از نوار یا تقلید از معلم؟! پاسخ این است که در مرحله‌ی کسب روخوانی تقلید از نوار یا معلم هر دو نادرست است و موجب اختلال در یادگیری و مانع تعمیم مهارت‌های کسب‌شده در خواندن کل قرآن کریم می‌شود؛ اما در مرحله روان‌خوانی - یعنی پس از کسب مهارت روخوانی - الگوگیری از نوار یا از معلم مفید و مؤثر است.

مبانی روش آموزش پیام قرآنی

در فصل ششم با تعریف، اهمیت و جایگاه پیام‌های قرآنی در برنامه‌ی آموزش قرآن آشنا شدید. پیام‌های قرآنی ضمن آشنا کردن دانش‌آموزان با آموزه‌های قرآن کریم و برخی اهداف جانبی دیگر مانند ایجاد تنوع و جذابیت، دو هدف مهم زیر را در فرایند آموزش تعقیب می‌کند.

۱- فراهم آوردن زمینه‌های اولیه و بستر مناسب جهت کسب مهارت تفکر و تدبیر در آیات قرآن کریم

۲- برقراری پیوند میان آموزه‌های قرآن و زندگی خویش

از این رو در آموزش پیام‌های قرآنی اولاً، دانش‌آموزان کاملاً فعال هستند؛ ثانیاً مسیر حرکت، طرح مثال‌ها و مصداق‌های پیام‌های قرآنی را خود دانش‌آموزان براساس تجارب و آموخته‌های خود بیان کرده و شکل می‌دهند. این چنین است که دانش‌آموزان هم با تفکر و تدبیر در آیات قرآن کریم آشنا شده و به تدریج در این زمینه مهارت‌هایی کسب می‌کنند و هم چنین می‌آموزند که چگونه باید راه درست زندگی و راه رستگاری را از قرآن طلب و جست‌وجو کرد.

بر این اساس به جای آن که آموزگار درباره‌ی پیام‌های قرآنی، داد سخن دهد، اجازه می‌دهد که دانش‌آموزان در حدّ فهم و درک کودکانه‌ی خود، با گفت‌وگویی با یک‌دیگر، دریافت‌های ساده، زیبا و صادقانه‌ی خویش را برای هم‌کلاسی‌های خود بازگو کنند.

در بخش دوم کتاب، با روش‌های آموزش پیام قرآنی با توجه به مبانی فوق آشنا شده و به صورت عملی آن‌ها را می‌آموزید.

مبانی روش آموزش درک معنای عبارات و آیات ساده‌ی قرآن کریم

آموزش درک معنای عبارات و آیات ساده‌ی قرآن کریم از اهداف مهم آموزش قرآن در دوره‌ی راهنمایی تحصیلی است؛ در نتیجه در آن دوره به‌طور مبسوط به آن پرداخته خواهد شد. مهم‌ترین اصل و مبنا در آموزش درک معنا، گذراندن مسیری است که در طی آن، ضمن فراگیری معنای کلمات پرکاربرد و آشنای قرآن کریم، قرآن آموز می‌تواند عبارات و آیات ساده‌ی قرآن کریم را به صورت کلمه به کلمه (تحت‌اللفظی) معنا کند. در این بین دانش‌آموزان با برخی از نکات بسیار ساده و پرکاربرد که در ترجمه‌ی این گونه عبارات پیش می‌آید، آشنا می‌شوند و به تدریج می‌توانند خود به درک معنای عبارات و آیات ساده‌ی قرآن کریم نائل آیند.

در سال‌های پایانی دوره‌ی ابتدایی، دانش‌آموزان در هر درس با انجام یکی دو تمرین بسیار ساده، گام‌های اولیه را در این راه برمی‌دارند.

در بخش دوم همین کتاب با روش تدریس این بخش از آموزش قرآن آشنا می‌شوید.